

**ปรัชญาการศึกษาไทย
พระราชปณิธานจากพ่อส่งต่อ
การจัดการศึกษา
ตามแนวพระราชดำรัส
และพระราโชวาทของเจ้าฟ้านักการศึกษา**

รองศาสตราจารย์ ดร. สุวัฒน์ วิวัฒนานนท์

ปรัชญาการศึกษาไทยพระราชปณิธานจากพ่อส่งต่อการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำรัส
และพระราโชวาทของเจ้าฟ้านักการศึกษา

สุวัฒน์ วิวัฒนานนท์

สุวัฒน์ วิวัฒนานนท์

ปรัชญาการศึกษาไทยพระราชปณิธานจากพ่อส่งต่อการจัดการศึกษาตามแนวพระราช
ดำรัสและพระราโชวาทของเจ้าฟ้านักการศึกษา- กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย. 2569

161 หน้า

1. ปรัชญาการศึกษาไทย 2. การจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริ 1. ชื่อเรื่อง

ISBN (e-book) 978-616-636-363-0

จัดทำโดย รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ วิวัฒนานนท์
ภาควิชา การบริหารการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยปทุมธานี
อ. เมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี 12000
โทร. 0 2975 6999
E-mail : 617suwat@gmail.com
ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2569

สั่งซื้อได้ที่ : ศูนย์หนังสือแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ 10330
โทร. 0 2218 9872 โทรสาร 0 2254 9495
Call Center (จัดส่งทั่วประเทศ) โทร. 0 2255 4433
<http://www.chulabook.com> Facebook page : Chulabook
Apps: CU-eBook Store

คำนำ

ปรัชญาการศึกษาไทยพระราชปณิธานจากพ่อส่งต่อการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำริส และพระราโชวาทของเจ้าฟ้านักการศึกษานี้เป็นการเขียนและเรียบเรียงมาจากการจัดทำวิจัยของ ผู้เขียนด้วยการสังเคราะห์แนวทางการจัดการศึกษาจากแนวพระราชดำริสและพระราโชวาทของ สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี และจากหนังสือ ปรัชญาการศึกษาตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 (การศึกษาสมบูรณ์) ที่ได้เขียนและเรียบเรียงไว้ตั้งแต่ปี 2560 ซึ่งได้มาจากการวิจัยเช่นกัน นำเสนอ เป็นปรัชญาการศึกษาไทยของเจ้าฟ้านักการศึกษาที่ได้รับการเรียนรู้ถ่ายทอดส่งต่อจากพระราช ปณิธานของพ่อ จากเจตจำนงของพระองค์ท่านที่ให้และมีต่อความสำคัญของการศึกษา จึงขอเชิญพระ ราชดำริสและพระราโชวาทด้านการศึกษาที่ได้พระราชทานไว้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2519 - 2568 เนื่องในพิธี และโอกาสต่าง ๆ มาทำการสังเคราะห์แนวทางการจัดการศึกษาด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา แล้วเขียน เรียบเรียง ผู้เขียนได้พยายามอย่างยิ่งที่จะเข้าถึงแก่นแท้ความสมบูรณ์ปฐมภูมิของสาระที่เป็นฐานอัน ทรงพระอัจฉริยภาพและพระปรีชาสามารถที่ลึกซึ้งได้ทั้งหมด แต่ด้วยเจตนาสำนึกในพระมหา กรุณาธิคุณอันล้นพ้นหาที่สุดมิได้ จึงได้พยายามเพื่อน้อมนำมาเผยแพร่แก่ผู้สนใจ นักศึกษา นัก การศึกษาและผู้ร่วมงานในการปฏิบัติทางการศึกษาต่อไป

การเขียนเรียบเรียงครั้งนี้ได้รับความอนุเคราะห์จากหลายหน่วยงานและบุคลากรหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ต้องขอขอบคุณ คุณวนิดา ประภัสร์ ที่ได้ช่วยกรุณาค้นคว้ารวบรวมเอกสารและ ครุณิรัตน์ อจลพล ครูภาษาไทย โรงเรียนบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ที่ได้ช่วยอ่านตรวจทานการใช้ ภาษา และขอขอบคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิเชี่ยวชาญที่ได้กรุณาให้สัมภาษณ์เป็นข้อมูล เพื่อนำมา ประกอบการอภิปรายซึ่งเดิมปรากฏอยู่ในงานวิจัยจึงได้นำมาเสนอในหนังสือเล่มนี้ด้วย ขอกราบ ขอบพระคุณทุกท่านไว้ ณ โอกาสนี้

รองศาสตราจารย์ ดร.สุวัฒน์ วิวัฒนานนท์

เมษายน 2569

สารบัญ

	หน้า
ปรัชญา	1
ปรัชญาทั่วไป	1
ปรัชญาการศึกษา	4
ความสำคัญของปรัชญาการศึกษา	4
กรอบแนวทางในการจัดการศึกษาตามแนวคิดความเชื่อทางปรัชญา	22
พระมหากษัตริย์นักพัฒนา (พระราชปณิธานงานพ่อ)	25
สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี (เจ้าฟ้านักการศึกษา)	31
แนวคิดในการเข้าถึงพระราชดำรัส พระราชดำริ พระราโชวาท และพระบรมราโชวาท โดยอาศัยการวิเคราะห์เชิงสาระ (เนื้อหา)	51
ปรัชญาการศึกษาไทย พระราชปณิธานจากพ่อส่งต่อการจัดการศึกษาตามแนวพระราชดำรัส และพระราโชวาทของ “เจ้าฟ้านักการศึกษา”	59
การศึกษาคืออะไร ขอบเขตของการศึกษาอยู่ที่ไหน	62
หลักการของการศึกษา มีหลักการหรือเป้าหมายอย่างไร	64
การจัดการศึกษามีวิธีหรือแนวทางอย่างไร	68
แนวทางการจัดการเรียนรู้ จัดอะไร จัดอย่างไร	79
แนวทางการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม มีวิธีการพัฒนาอย่างไร	85
บทบาทหน้าที่ของครูและผู้เกี่ยวข้องมีอะไรและครูมีหลักการสอนอย่างไร	89
การจัดระบบของสถานศึกษาในระดับต่าง ๆ เป็นอย่างไร	100
คำสอนที่พระราชทานให้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติเป็นหลักในการทำงานและการดำเนินชีวิต	102
ปรัชญาการศึกษาตามแนวพระราชดำรัส พระราชดำริ พระราโชวาท และพระบรมราโชวาท กับการจัดการศึกษาของไทย	113
บรรณานุกรม	149
ประวัติผู้เขียน	157

ปรัชญา

ปรัชญาเป็นคำที่มีความหมายกว้าง ลึกซึ้ง ไกล เป็นเรื่องราวของการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับสรรพสิ่งทั้งหลายในจักรวาล ความจริงที่ปรากฏต่าง ๆ นั้น เกิดเป็นความรู้ซึ่งมีมากมายหลากหลายตามแต่ผู้ที่ทำการศึกษาตีค่ากำหนดความหมายที่แตกต่างกัน และกำหนดคุณค่าของความรู้ที่เกิดขึ้นแม้จะเป็นเรื่องเดียวกันก็แตกต่างกัน

ปรัชญา คือ ระบบทางความคิดที่มุ่งแสวงหาความจริง เพื่อให้เกิดความรู้และคุณค่าความหมายของปรัชญา กำหนดได้หลากหลายตามแต่จะใช้แนวทางตามรูปศัพท์ วิธีการ จุดมุ่งหมาย และพื้นฐานของศาสตร์นั้น ๆ เป็นแนวทางอธิบายเพื่อกำหนดคำจำกัดความในความหมายของปรัชญา เช่น ความรักในปัญญา การแสวงหาความจริง คุณค่าของชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลาย การจัดระบบความรู้ความคิดอย่างมีเหตุผล (บรรจง จันทรสภา, 2522 : 1 - 11 ; กิริติ บุญเจือ, 2523 : 1 - 12 ; วรวิทย์ วสันตสารกร, 2544 : 1 - 5 ; อินดา ศิริวรรณ, 2544 : 45 - 47)

ปรัชญา ตามพจนานุกรมหมายถึง “วิชาว่าด้วยหลักแห่งความรู้และความจริง” ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า “Philosophy” และมาจากรากศัพท์ในภาษากรีกว่า “Philosophia” ซึ่งประกอบขึ้นมาจากศัพท์คำว่า “Phileo” แปลว่า “รัก” และ “Sophia” แปลว่า “ภูมิปัญญา” หรือ wisdom ดังนั้น ปรัชญาจึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า “ความรักที่มีต่อภูมิปัญญา” ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของกระบวนการคิดที่เกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ภูมิปัญญานี้อาจจะได้มาโดยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือหลาย ๆ วิธี ประกอบกัน ได้แก่ การสังเกต การจดจำ การประเมินค่า การเข้าใจถึงเรื่องจิตใจและวิญญาณ การเข้าใจถึงธรรมชาติของความเป็นไปและการเรียนรู้ ดังนั้น หากพิจารณาถึงความหมายของปรัชญาในทัศนะของนักวิชาการแล้ว กล่าวได้ว่า “ปรัชญา คือ วิธีการคิดอย่างมีระเบียบเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้ว หรือเป็นความพยายามที่จะค้นหาความสอดคล้องของแนวความคิดและประสบการณ์ทั้งหมด”

ปรัชญาทั่วไป

ปรัชญาโดยทั่วไปได้มีการศึกษาจำแนกขอบข่ายและสาขาของปรัชญาออกไปเป็นหลาย ลักษณะเพื่อให้สอดคล้องกับเนื้อหาวิชานี้ผู้สนใจศึกษา เช่น C.E.M. Joad ได้แบ่งปรัชญาออกเป็น 5 เรื่อง คือ อภิปรัชญา (Metaphysics) ญาณวิทยา (Epistemology) จริยศาสตร์ (Ethics) สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) และปรัชญาการเมือง (Political philosophy) สำหรับ ส.ศิวัรักษ์ ได้สรุปไว้ว่า การสอนวิชาปรัชญาในยุโรปสมัยกลางได้สอนวิชาปรัชญาเป็น 3 สาขาวิชา คือ ปรัชญาทางธรรมชาติ ปรัชญาทางจริยธรรม และเมตตาฟิสิกส์ แต่ G.F. Kneller จัดแบ่งปรัชญาตามลักษณะของการนำไปใช้ แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ ปรัชญาอนุมาน (Speculative Philosophy) ปรัชญานิเทศ

(Prescriptive Philosophy) และปรัชญาวิเคราะห์ (Analytic Philosophy) นอกจากนั้นการแบ่งสาขาปรัชญาจัดแบ่งได้ด้วยความสัมพันธ์ของเนื้อหา เช่น 1) ปรัชญาทั่วไป (ปรัชญาบริสุทธิ์) ประกอบไปด้วยอภิปรัชญา ญาณวิทยา จริยปรัชญา และตรรกวิทยา หรือบางแนวคิดจัดแบ่งปรัชญาทั่วไป (ปรัชญาบริสุทธิ์) ประกอบด้วยอภิปรัชญาหรือภวัตถวิทยา ญาณวิทยา ความรู้ และคุณวิทยา 2) ปรัชญาประยุกต์ เช่น ปรัชญาการศึกษา ปรัชญาสังคม ปรัชญาวิทยาศาสตร์ ฯลฯ (บรรจง จันทรส, 2522 : 38 ; กิริติ บุญเจือ, 2523 : 9 - 10 ; รวีวรรณ ชินะตระกูลและเดือนจิตต์ จิตต์อารี, 2538 : 18 - 21 ; วรวิทย์ วสินสรการ, 2544 : 5 - 9) การศึกษาปรัชญาเพราะปรัชญามีคุณค่าและบทบาทหน้าที่เพื่อสนองต่อความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์เป็นเสมือนหนึ่งเป็นบันทึกการเดินทางของการศึกษาหาความรู้ แสวงหาปัญญา สรรพสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลช่วยขยายความคิดให้กว้างมากยิ่งขึ้น เกิดการรู้จักใช้เหตุผลเป็นฐานคิดมากขึ้น แสวงหาแนวทางปฏิบัติหรือคำตอบที่เหมาะสม สามารถเชื่อมโยงประสบการณ์ทั้งมวลของมนุษย์ แสวงหาคุณค่าความมีคุณธรรม แสดงความคิดเห็น วิเคราะห์พื้นฐานของสาระต่าง ๆ ก่อให้เกิดความลึกซึ้งถึงปฐมภูมิของสาระนั้น ๆ (วรวิทย์ วสินสรการ, 2544 : 13 - 15 อ้างอิง ส.ศิริรักษ์, 2516, วิทย์ วิศทเวทย์, 2518 ; บรรจง จันทรส 2522 : 33 - 37) การศึกษาขอบข่ายของวิชาปรัชญา วิทย์ วิศทเวทย์ (2520 : 5 - 6) ได้อธิบาย ขอบข่ายของเนื้อหาวิชาปรัชญาว่าสามารถแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ซึ่งเป็นการศึกษาปัญหาเกี่ยวกับ 1) ปัญหาเรื่องธรรมชาติของมนุษย์ เช่น อะไรคือธาตุแท้ของมนุษย์และประกอบไปด้วยอะไร มนุษย์ ดำเนินวิถีชีวิตอย่างไร 2) ปัญหาเรื่องธรรมชาติของโลก เช่น จักรวาลคืออะไร โลกเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอย่างไร 3) ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างโลกกับมนุษย์ ความคิดเห็นพื้นฐานของ มนุษย์ของโลก มีความสัมพันธ์รูปแบบใด ความคิดจะหลากหลายยิ่งขึ้นเป็นความรู้ใหม่ 4) ปัญหาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ การดำรงชีวิตอยู่ย่อมจะมีความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลกภายนอก กับตนเอง กับเพื่อนมนุษย์ (สมบุญพรธนาภพ. 2525 : 21 - 22 อ้างอิง วิทย์ วิศทเวทย์. 2520 : 5 - 6)

ปรัชญาทั่วไป หรือปรัชญาบริสุทธิ์ ซึ่งถือว่าเป็นแม่บทในการศึกษาแบ่งออกเป็น 3 สาขาใหญ่ (วรวิทย์ วสินสรการ, 2544 : 8 - 13 อ้างอิง สาโรช บัวศรี, 2516, Morris, 1972 ; บรรจง จันทรส, 2522 : 38) คือ

1. อภิปรัชญา (Metaphysics) หรือภวัตถวิทยา (Ontology) เป็นปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับความจริง อภิปรัชญา หมายถึง ภาวะที่มีอยู่นอกเหนือไปจากสภาวะทางกายภาพ สภาวะของสิ่งที่มีอยู่ไม่ว่าจะสัมผัสได้ด้วยอายตนะทั้งหกของมนุษย์ เป็นการอธิบายโลกแห่งสัจ (Realism of being) ซึ่งเป็นโลกที่มีอยู่นอกออกไปจากโลกแห่งความเป็นจริงทางวัตถุเท่าที่ปรากฏให้เห็นอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์เป็นการอธิบายสภาวะความมีอยู่จริงที่ไม่อาจจะสัมผัสได้เป็นอย่างไร มีรูปแบบอย่างไร สำหรับภวัตถวิทยา หรือภววิทยา หมายถึง การศึกษาว่าสิ่งที่มีอยู่นั้นมีอยู่ที่ใดอยู่ในรูปแบบอะไร มีสภาวะที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอหรือเป็นสภาวะถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลง มุ่งศึกษา สภาวะ

หรือธรรมชาติ การเป็นการอยู่ ความเป็นจริง ปรัชญาการณ สิ่งที่มีอยู่ สัญลักษณ์ สิ่งต่าง ๆ กระบวนการ การมีจุดมุ่งหมาย และการไร้จุดมุ่งหมายของสิ่งที่เป็นจริงทั้งหลาย

2. ญาณวิทยา (Epistemology) เป็นปรัชญาที่ศึกษาปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับความรู้ (Knowledge) ความรู้เกิดขึ้นได้อย่างไร เรารู้ได้อย่างไร เรารู้จริง ความรู้อันไหนถูกหรือผิด อันไหนมีค่า ทฤษฎีเกี่ยวกับความรู้เป็นอย่างไร รู้ได้อย่างไร รู้โดยผ่านประสาททั้ง 6 รู้โดยสามัญสำนึก ตรรกวิธี การหยั่งรู้ความจริง รู้โดยวิธีทางวิทยาศาสตร์ประเภทของความรู้จากคำสอน จากการหยั่งรู้ ค้นพบใหม่ รู้โดยอาศัยเหตุผล รู้โดยประจักษ์ รู้โดยตำนาน

3. คุณวิทยา (Axiology) เป็นปรัชญาที่ศึกษาเกี่ยวกับคุณค่า (Value) หรือที่เรียกว่า ค่านิยม และคุณธรรม ศึกษาถึงแนวความคิดและความเชื่อของมนุษย์เกี่ยวกับสิ่งที่ดีงามและมีคุณค่าทั้งหลาย ซึ่งแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

3.1 จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความมีคุณค่า คุณธรรม จริยธรรม ศีลธรรม ความดี ความชั่ว เป็นอย่างไร อะไรเป็นเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติ การปฏิบัติที่เหมาะสม

3.2 สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับความงาม ความมีสุนทรียะ ความไพเราะ ศิลปะด้านต่าง ๆ คุณค่าของลัทธิความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี คุณค่าทางสังคมและเศรษฐศาสตร์

สำหรับตรรกศาสตร์ (Logics) บางครั้งพบว่า จัดไว้อยู่ในกลุ่มเดียวกับญาณวิทยา คุณวิทยา หรือแยกออกเป็นสาขาปรัชญาเฉพาะแล้วแต่ความคิดของผู้ศึกษานั้น ๆ อนึ่งการจัดกลุ่มปรัชญาทั่วไปหรือปรัชญาบริสุทธิ์นั้นมีหลากหลายทั้งกลุ่มปรัชญาโลกตะวันตกและโลกตะวันออก ยุคเก่า และยุคใหม่ (วรวิทย์ วสันตสารกร, 2544 : 9, 26 - 27) ดังนี้ 1) ปรัชญาลัทธิอุดมคติหรือจิตนิยม (Idealism) 2) ปรัชญาลัทธิสำนึกนิยมหรือวัตถุนิยม (Realism) 3) ปรัชญาลัทธิสสารนิยม (Materialism) 4) ปรัชญาลัทธิธรรมชาตินิยม (Naturalism) 5) ปรัชญาลัทธิโรมันนิยมใหม่ (Neo - Thomism) 6) ปรัชญาลัทธิปฏิบัตินิยมหรือประสบการณ์นิยมหรือพิสูจน์นิยม (Experimentalism หรือ Pragmatism) 7) ปรัชญาลัทธิประจักษ์นิยม (Empiricism) 8) ปรัชญาลัทธิอุปกรณ์นิยม (Instrumentalism) 9) อัตถิภาวนิยม (Existentialism) 10) ปรัชญาลัทธิที่ยึดหลักศาสนา เช่น ฮินดู ขงจื้อ พุทธปรัชญา นอกจากนั้นในปัจจุบันได้มีผู้พยายามคิดและถือได้ว่าเป็นนักปรัชญารุ่นใหม่ เช่น กฤษณมูรติ รพินทรนาถ ฐากูร มหาตมะคานธี เป็นต้น

ปรัชญาเฉพาะหรือปรัชญาประยุกต์ เป็นปรัชญาที่มุ่งศึกษาให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้กว้างขวางมากยิ่งขึ้นในแต่ละสาขา ทำให้พบปัญหาทางปรัชญาที่เกี่ยวกับความหมายเนื้อหา วิธีการปฏิบัติ ซึ่งจะแปรเปลี่ยนไปตามวิวัฒนาการและค่านิยมของสังคมจนทำให้เกิดเป็น

ปรัชญาใหม่ เฉพาะ สาขาวิชานั้น ๆ เป็นปรัชญาประยุกต์ เช่น ปรัชญาสังคม ปรัชญาประวัติศาสตร์ ปรัชญากฎหมาย ปรัชญาวิทยาศาสตร์ ปรัชญาการศึกษาและอื่น ๆ

ปรัชญาการศึกษา

การศึกษามีความหมายที่ลึกซึ้ง ละเอียดย้อนตามแต่จะมองการศึกษาอย่างไร การศึกษาตามความหมายของคำ หมายถึง ศิลปะแห่งการพัฒนาและปลูกฝังความเจริญงอกงามให้เกิดขึ้นในตัวบุคคล หรือ ความหมายตามกิจกรรมจะหมายถึง กระบวนการหนึ่งที่มีมนุษย์นำไปใช้ในการแก้ปัญหาของตนเองหรือกระบวนการที่ช่วยให้คนเกิดการเรียนรู้ กระบวนการหล่อหลอมกล่อมเกลาคคน หรือวิธีการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ถ้าพิจารณาตามความหมายของการศึกษาว่าเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งก็คือ “วิชาการ” สำหรับความหมายของการศึกษาในแนวกว้างจะถือว่า การศึกษาคือ เป็นการพัฒนาบุคคลให้บรรลุเป้าหมายที่เป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต และความหมายในแนวเฉพาะจะถือว่าการศึกษาเป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ และค่านิยมจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง โดย ผ่านสถาบันของสังคม (บรรจง จันทรสา, 2522 : 12 - 17 ; ส. ศิวรักษ์, 2516 : 15 - 16 ; สมบูรณ์ พรธนาภพ. 2525 : 34 - 39 ; อินตา ศิริวรรณ, 2544 : 48 - 49) การศึกษาในทางเศรษฐศาสตร์จะ หมายถึงได้ 2 นัย คือ เป็นปัจจัยนำเข้าสู่กระบวนการเพื่อพัฒนาบุคคลให้เป็นทรัพยากรมนุษย์ (Human Resource) ที่มีคุณค่า หรือเป็นผลผลิตที่เป็นทุนมนุษย์ (Human Capital) ซึ่งถือเป็น ผลลัพธ์จากกระบวนการ การศึกษาจึงเป็นกระบวนการการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (ธารรงค์ อุดมไพจิตรกุล, 2543 : 20, 44) แต่โดยทั่วไปแนวคิดหรือความหมายทางการศึกษาจะมีความหมาย ลักษณะว่า คือ ความงอกงาม (Education is growth) (พิทักษ์ รัชชพลเดช, 2530 : 11) ความหมาย ของการศึกษาจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับความคิดความเชื่อ ไม่ว่าจะเป็นด้าน การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม เพราะการศึกษาย่อมจะจัดให้สอดคล้องกับสภาพปรัชญาของสังคมแบบนั้น ๆ และสอดคล้องกับโลกทัศน์ของผู้มีบทบาทในการจัดการศึกษาด้วย ดังนั้น ทิศทางของการศึกษาย่อมจะต้องขึ้นอยู่กับปรัชญาการศึกษาของสังคมนั้น (วิทย์ วิศทเวทย์, 2544 : 5 ; วรวิทย์ วสันตกร, 2544 : 29)

ความสำคัญของปรัชญาการศึกษา

ความเชื่อที่เกี่ยวกับความดีงามของสังคมมักจะถูกปลูกฝังให้กับคนรุ่นต่อ ๆ ไปของสังคม ดังนั้นปรัชญาหรือปรัชญาทั่วไปกับปรัชญาการศึกษามีความใกล้ชิดกันมาก ปรัชญาทั่วไปเป็นการศึกษาเกี่ยวกับความจริง วิธีการค้นหาความจริงและคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ ในสังคม แต่ปรัชญาการศึกษาเป็นการนำเอาปรัชญาทั่วไปมาประยุกต์เพื่อนำไปจัดการศึกษา ซึ่งการจัดการศึกษาทำไปเพื่อพัฒนาบุคคลพัฒนาสังคมชุมชนให้เกิดความสงบสุข อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ดังนั้น ปรัชญาทั่วไปกับปรัชญาการศึกษาจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างแยกไม่ออก ซึ่งนักปรัชญาและนักการศึกษาที่มีแนวคิดชั้นนำตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงสมัยปัจจุบันมักเป็นบุคคล คนเดียวกัน เช่น John Locke,

Immanuel Kant, Johann Herbart, John Dewey นอกจากนี้ ไม่เพียงแต่จุดเริ่มต้นและวิวัฒนาการของปรัชญาและปรัชญาการศึกษาเท่านั้นที่เหมือนกัน แต่ทั้งปรัชญาและปรัชญาการศึกษายังมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกันอีกด้วย กล่าวคือ ทั้งปรัชญาและปรัชญาการศึกษาจะสนใจเกี่ยวกับเรื่องราวของมนุษย์ ซึ่งได้แก่ ธรรมชาติ ความรู้ การเรียนรู้ ความสัมพันธ์ และพฤติกรรมของมนุษย์ และขณะเดียวกันสาขาวิชาทั้งสองต่างก็มีความสนใจร่วมกันในเรื่องที่จะทำให้ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น มีสันติ และอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ปรัชญาการศึกษาและปรัชญาทั่วไป (ปรัชญาบริสุทธิ์) มีความแตกต่างกัน เช่น ปรัชญาการศึกษาจะเกี่ยวข้องกับคำถามต่าง ๆ ในลักษณะเดียวกันกับปรัชญาบริสุทธิ์ ถึงแม้ว่าบางครั้งคำถามจะไม่เหมือนกันก็ตาม แต่จุดหมายปลายทางของคำถามนั้นจะเป็นไปในทำนองเดียวกัน ยกตัวอย่างเช่น ปรัชญาบริสุทธิ์ ถามว่า “มนุษย์เรียนรู้ได้อย่างไร” นักปรัชญาการศึกษาจะถามต่อจากคำถามนี้ต่อไปอีกขั้นหนึ่งก็คือ “การจัดสภาพห้องเรียนควรจะเป็นอย่างไรถ้าจะทำให้อยากเรียนรู้มากที่สุด” “จะมีวิธีจัดประสบการณ์เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ได้อย่างไร” นอกจากนั้น ปรัชญาการศึกษาจะพูดถึงเรื่องเฉพาะที่จะนำไปใช้กับการศึกษาเท่านั้น การจะมองถึงปัญหาเกี่ยวกับด้านการศึกษาได้อย่างลึกซึ้ง จึงจำเป็นจะต้องเข้าใจในเรื่องปรัชญาทั่วไปด้วยทุกครั้งเสมอ ดังนั้นลักษณะของปรัชญาการศึกษาก็จะมีความคล้ายคลึงกับปรัชญาบริสุทธิ์คือ ปรัชญาการศึกษาจะเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญา (Metaphysics) ญาณวิทยา (Epistemology) และคุณวิทยา (Axiology) เช่นเดียวกันกับปรัชญาทั่วไป ดังเช่น

1. อภิปรัชญา (Metaphysics หรือ Ontology) เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

อภิปรัชญา หมายถึงศาสตร์ที่ว่าด้วยความเป็นจริงหรือสสารัตถะ (Reality Essence) ว่ามีจริงหรือไม่ ศึกษาความมีอยู่ของความแท้จริง หรือสสารัตถะนั้นเป็นจริงอย่างไร เป็นการศึกษาปรัชญา ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่อยู่ นอกเหนือจากการเห็นทั่ว ๆ ไป หรือความรู้ที่อยู่นอกเหนือการรู้เห็นใด ๆ แต่สามารถรู้และเข้าใจด้วยเหตุผล เรื่องที่เกี่ยวข้องกับอภิปรัชญา ได้แก่ การเรียนรู้เพื่อหลักความจริงต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น การกล่าวว่า “มนุษย์ศึกษาเพื่อหลัก ความจริงต่าง ๆ สิ่งนี้นักศึกษาจะต้องคิดต่อไปก็คือ “ความจริงคืออะไร” ความจริงอาจจะเป็นวัตถุหรือสิ่งที่รับรู้ด้วย ประสาทสัมผัสทั้ง 5 คือ ตา หู จมูก ลิ้น และกาย ก็ได้ หรือความจริงอาจจะเป็นสิ่งที่ไม่มิตัวตน เป็นนามธรรมก็ได้ เช่น ความจริงที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ความดี ความถูกต้องดีงาม คำถามต่าง ๆ ที่มักถูกใช้ในทางวิทยาศาสตร์ วรรณคดี ก็มักจะเกี่ยวข้องกับอภิปรัชญาอยู่มาก นักการศึกษาผู้ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจถึงอภิปรัชญาดีพอ ก็จะเกิดความยากลำบากในการที่จะอธิบายปัญหาต่าง ๆ กับผู้เรียนให้เข้าใจได้

2. ญาณวิทยา (Epistemology) และตรรกวิทยา (Logic) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

ญาณวิทยา หรือเรียกอีกอย่างว่า ทฤษฎีความรู้ (Theory of Knowledge) จะอธิบายถึงปัญหาเกี่ยวกับที่มาของความรู้ แหล่งเกิดของความรู้ ธรรมชาติของความรู้ และเหตุแห่งความรู้

ที่แท้จริง ศึกษาเกี่ยวกับธรรมชาติของความจริง ส่วนตรรกวิทยาหรือตรรกศาสตร์ (logic) เป็นสาขาที่เกี่ยวกับการแสวงหาเหตุผล ข้ออ้าง ข้อสรุป เพื่อให้เกิดความเชื่ออย่างมีเหตุผล วิธีคิดอย่างมีเหตุผลของตรรกวิทยาที่นำมาเป็นเครื่องมือในการคิดทางปรัชญา และตรวจสอบความผิดถูกในการโต้แย้งที่คิดต่างของบุคคล ตรรกวิทยาในปรัชญามี 2 วิธี คือ 1) อนุมานวิธี คือ การหาความจริงจากสิ่งที่เราเชื่อว่าเป็นจริงจากข้อสรุปที่ถูกต้องเหมาะสมที่มีอยู่ก่อนแล้ว 2) อุปมานวิธี คือ การหาความจริง หรือการคิดหาเหตุผลด้วยการพิจารณาข้อปลีกย่อยอื่นด้วยการทดลอง ค้นคว้า แล้วนำมาเป็นข้อสรุปหากฎเกณฑ์

3. คุณวิทยา (Axiology) ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

คุณวิทยาเป็นการศึกษาเกี่ยวกับคุณค่า สามารถจำแนกออกเป็น 2 แขนง คือ สุนทรียศาสตร์ (Aesthetic) และจริยศาสตร์ (Ethics) คำถามหลักของคุณวิทยา เช่น “อะไรคือความดี ความงาม” อย่างไรก็ตามนักจริยศาสตร์กับนักการศึกษาต่างก็ไม่ได้สนใจที่จะตั้งระบบจริยธรรมใด ๆ ขึ้นมา แต่ทั้งนักจริยศาสตร์กับนักการศึกษาต่างก็ศึกษาพื้นฐานทางการศึกษาว่า อะไรคือความดี มีคุณค่าอย่างไร อะไรคือความงาม คุณค่าของความงามคืออะไร

ปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาประยุกต์ที่มุ่งศึกษาเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้กว้างขวางลึกซึ้งที่เกี่ยวกับความหมาย เนื้อหา วิธีการในการปฏิบัติซึ่งจะแปรเปลี่ยนไปตามความสัมพันธ์ของการวิวัฒนาการและค่านิยมของสังคม เพื่อที่จะนำไปใช้ในการจัดระบบการศึกษาเป็นพื้นฐานเพื่อนำไปสู่กระบวนการสร้างความมุ่งหมายของการศึกษาในการจัดการศึกษาต่อไป ปรัชญาการศึกษา หมายถึงอะไร วรวิทย์ วสันตสารกร (2544 : 30 - 31) ได้รวบรวมนำเสนอไว้ว่า คือทัศนคติและวัตถุประสงค์ในการจัดการศึกษาหรือหลักการศึกษาอันสูงสุด หลักการศึกษาอันประเสริฐหรือเป็นผลมาจากการแสวงหาความเข้าใจเกี่ยวกับการศึกษา โดยบทบาทหน้าที่ของปรัชญาการศึกษานั้นจะช่วยให้การดำเนินการทางการศึกษากำหนดบทบาทของบุคคลและสังคม ทำให้ระบบต่าง ๆ ในสังคมมีทิศทางในการพัฒนาและใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อการพัฒนาสังคมนั้น ๆ ปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาประยุกต์ซึ่งจะต้องมีปรัชญาทั่วไปเป็นแม่บท เพราะปรัชญาการศึกษาเป็นแขนงหนึ่งของปรัชญาทั่วไป มอริส (Morris, 1972) จึงได้จำแนกปรัชญาการศึกษาตามลัทธิต่าง ๆ โดยมีปรัชญาทั่วไปเป็นแม่บทพื้นฐานของปรัชญาการศึกษาตามลัธินั้น ๆ ดังต่อไปนี้

1. ปรัชญาอุดมคตินิยม (Idealism) และสัจนิยม (Realism) เป็นแม่บทของปรัชญาการศึกษาลัทธิสารัตถนิยม (Essentialism)
2. ปรัชญาเทวนิยมสาขาโทมัสใหม่ (Neo - Thomism) เป็นแม่บทของปรัชญาการศึกษาลัทธินิรันตรนิยม (Perennialism)
3. ปรัชญาปฏิบัตินิยม (Pragmatism หรือ Experimentalism) เป็นแม่บทของปรัชญาการศึกษาลัทธิพัฒนาการนิยม (Progressivism) และบูรณาการนิยม (Reconstructionism)

4. ปรัชญาอัตถิภาวนิยม (Existentialism) เป็นแม่บทของปรัชญาการศึกษาลัทธิอัตถิภาวนิยม (Existentialism)

5. พุทธปรัชญา (Buddhism Philosophy) เป็นแม่บทของปรัชญาการศึกษาลัทธิพุทธศาสน์นิยม

ปรัชญาการศึกษาในแต่ละลัทธิมีความสัมพันธ์กับปรัชญาแม่บทพื้นฐานอย่างไรนั้น บรรจง จันทรสา (2522) สมบูรณ์ พรธนาภพ (2525) เพ็ญสิริ จีระเดชากุล. (2530 - 2533) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (2539) และวริทธิ์ วศินสรการ (2544) ได้ทำการศึกษาและให้ข้อคิดเห็นไว้แล้ว สรุปได้ดังต่อไปนี้

1. ปรัชญาอุดมคตินิยม พิจารณาโดยรวมสรุปจากด้านภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา สรุปได้โดยเชื่อว่า ความจริงสูงสุดมีอยู่ในโลกแห่งความคิดหรือจินตนาการ โดยเพลโตได้ให้ความเห็นว่าสิ่งที่เราพบเป็นเพียง “เงา” ของสิ่งที่จริงที่สมบูรณ์ซึ่งสิ่งที่เห็นเป็นจริงที่สมบูรณ์นั้นมีอยู่ในโลกแห่งจิตภาพบริสุทธิ์เท่านั้น ความเป็นจริงคือสิ่งที่ปรากฏเป็นสภาวะที่ปรากฏออกมาทางกายภาพที่เราพบ ส่วนสิ่งที่จริงเป็นที่อยู่ของจิตเป็นโลกของจิตภาพหรือความนึกคิด โลกแห่งอมตะมีความจริงที่ถาวร การรับรู้ การที่จะรู้ความจริงได้ต้องอาศัยจิต (Mind) และอาศัยปัญญา (Intellect) การประพฤติปฏิบัติจะยึดตามแบบอย่างที่ดีและมีคุณธรรมตามแบบอย่างของอัตตา สัมบูรณ์ (Absolute Self) ความงามเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงจินตนาการ มโนคติ ค้นหาแบบแห่งความงามเป็นอุดมการณ์หรือมโนภาพ (Idea) แห่งความงาม สำหรับปรัชญาสังคมนิยมหรือวัตถุนิยม พิจารณาโดยรวมสรุปจากภววิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยาสรุปได้โดยเชื่อว่าวัตถุหรือสสารเป็นต้นเหตุของความจริง เป็นวัตถุที่อยู่ตามสภาวะทางธรรมชาติเป็นหน่วยย่อยของแต่ละหน่วย มีพื้นฐานจากวัตถุและส่วนประกอบคือ “แบบ” สามารถสัมผัสได้ การเรียนรู้เป็นไปตามกฎธรรมชาติ จากธรรมชาติ เรียนรู้จากการสังเกตกระทำต่อธรรมชาติในลักษณะที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมนุษย์ ความรู้วิเคราะห์สรุปเป็นความรู้ขั้นสูงไปเรื่อย ๆ ความรู้จะสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง ความงาม คุณธรรม ความดีเป็นไปตามกฎธรรมชาติ รู้จักปรับตัวและสืบทอดต่อกันมาจากอดีต ความงามของศิลปคุณค่าทางดนตรีและวรรณกรรมสะท้อนให้เห็นความเป็นจริงตามธรรมชาติ

ปรัชญาการศึกษาลัทธิสารัตถนิยม เชื่อว่า ความรู้ ทักษะ ทศนคติ และอุดมคติของสังคมเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องถ่ายทอดให้รุ่นหลัง การจัดการศึกษาเน้นในทางการรักษาความรู้และวัฒนธรรมเป็นสำคัญ นักเรียนมีมาตรฐานการเรียนรู้เหมือนกัน ยึดครูเป็นศูนย์กลาง มีความรู้เป็นแบบอย่างที่ดี เนื้อหาวิชามีความสำคัญมาก ถ้าเน้นด้านอุดมคติหลักสูตรจะเป็นด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ถ้าเน้นด้านสังคมนิยม หลักสูตรจะเป็นด้านวิทยาศาสตร์ คณิตศาสตร์ จะไม่สนใจในการทดลองใหม่ เน้นการถ่ายทอดลักษณะกฎเกณฑ์ต่อไปเรื่อย ๆ คุณงามความดีได้รับการสอนหรือเรียนในวรรณคดี

เนื้อหาวิชาเป็นสำคัญ รักษากฎกติกา ยึดถือวัฒนธรรม กระบวนการเรียนโรงเรียนจัดให้และควบคุมวินัยในโรงเรียน ครูเป็นผู้นำทางการศึกษา

2. ปรัชญาเทวนิยมสาขาโทมัสใหม่ พิจารณาโดยสรุปจากด้านภวัตถวิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา สรุปได้โดยเชื่อว่า ความเป็นจริงเป็นโลกแห่งเหตุผล ความเป็นจริงเป็นสัจ (Bing) เป็นสิ่งที่สูงสุดเป็นทั้งพระผู้เป็นเจ้าและวัตถุทางกายภาพ และความจริงแปรเปลี่ยนไปสู่จุดหมายที่กำหนดได้ ความจริงเรียนรู้ได้เพราะเป็นระบบเหตุผล เรียนรู้ได้จากการหยั่งรู้จากหลักฐานความจริง โดยตนเองเข้าใจสาเหตุ รู้จากตำรา ความดีเป็นสิ่งที่มิมีเหตุผล หน้าที่ทางศีลธรรม กระทำต่อตนเอง เพื่อนมนุษย์ และพระผู้เป็นเจ้า ความงามหยั่งรู้ในทางสร้างสรรค์ ความงามมีค่าสูงสุดหยั่งรู้ได้ด้วยปัญญา ความสมบูรณ์แบบสูงสุดของความงาม เพราะยินดีในความสมบูรณ์แบบของสัจ ความกลมกลืนอย่างได้สัดส่วนในความงาม เพราะยินดีในความมีระเบียบและความมีเอกภาพ ความชัดเจน เพราะยินดีในความสว่างไสวชัดเจน

ปรัชญาการศึกษาลัทธิรัตนินิยม เชื่อว่า การศึกษาไม่มีการเปลี่ยนแปลง มนุษย์ทุกคนมีความคิด มีเหตุผล สนใจในด้านสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม ยึดมั่นในสิ่งดีงามเป็นหลัก ครูเป็นผู้ดูแลสั่งสอนอบรมควบคุมระเบียบวินัย พัฒนานักเรียนเป็นรายบุคคล มุ่งให้นักเรียนเป็นผู้มีความรู้สูง มีจรรยาบรรณเป็นผู้ดี ธรรมชาติของมนุษย์จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง คงสภาพตลอดกาล ปรัชญาการศึกษาลัทธิรัตนินิยมมีพื้นฐานผสมผสานระหว่างหลักศาสนากับทางโลก การศึกษาเป็นการเตรียมเพื่อชีวิตอนาคต การศึกษาเป็นไปเพื่อแสวงหาความรู้ในเรื่องสัจจะ ความจริงที่แท้จริง เป็นการปรับตัวเข้ากับสถานการณ์เน้นการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ วรรณคดี ปรัชญา อดีตนำมาประยุกต์ใช้กับปัจจุบัน อนาคตเป็นผลของปัจจุบัน ความเป็นมนุษย์ในทุกสภาพทำหน้าที่เหมือนกัน เป็นพลเมืองของสังคม มีความเป็นอิสระแต่ต้องรับผิดชอบการกระทำของตน

3. ปรัชญาปฏิบัตินิยม พิจารณาโดยรวมสรุปจากด้านภวัตถวิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา สรุปได้โดยเชื่อว่า ความเป็นจริง คือ ประสบการณ์ซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์กระทำ คิด และรู้สึก ใคร่ครวญและลงมือกระทำ ผลที่เกิดขึ้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวผู้กระทำและการเรียนรู้อย่างแท้จริง ประสบการณ์เกิดขึ้นในลักษณะของกระบวนการกระทำที่ต่อเนื่องเกิดการพัฒนาทางสติปัญญา “Learning by doing” ความจริงไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับความเห็นของแต่ละบุคคล เพราะการมีชีวิตที่เป็นอยู่กับประสบการณ์ ความจริงยึดหยุ่นได้ขึ้นอยู่กับกำกับการสืบค้น ความรู้จึงเป็นสิ่งที่เราค้นพบเกิดเป็นประสบการณ์ใหม่เรื่อย ๆ ไม่สิ้นสุด ความมีคุณค่ามนุษย์จะสร้างให้แก่ตนเอง ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับสถานการณ์ การตัดสินใจต่อคุณค่าขึ้นอยู่กับกำกับการยอมรับของสังคม ความดี ความงามต้องเป็นประสบการณ์สาธารณะ

ปรัชญาการศึกษาลัทธิพัฒนาการนิยม เชื่อว่าการศึกษาคือชีวิตไม่ใช่การเตรียมตัวเพื่อชีวิต การเรียนควรเป็นเรื่องที่เด็กสนใจโดยตรง ครูคอยช่วยแนะนำให้สนใจในทางที่ถูก นักเรียนจะเรียนรู้

โดยอาศัยประสบการณ์ ครูมีหน้าที่จัดประสบการณ์ที่เหมาะสมให้นักเรียน ครูมีประสบการณ์มากกว่านักเรียน นักเรียนเรียนโดยอาศัยวิธีการแก้ปัญหาสำคัญกว่าการจำ นักเรียนจะต้องลงมือปฏิบัติเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการปฏิบัติเป็นส่วนใหญ่รู้จักการปรับตัวเข้ากับสังคม ครูเป็นผู้แนะนำจะไม่สั่งการโรงเรียนจัดกิจกรรมมุ่งเน้นการทำงานร่วมกัน ใช้หลักวิถีทางแห่งประชาธิปไตยในการปกครองในชั้นและโรงเรียน ส่งเสริมความคิดและบุคลิกภาพอย่างเสรี ปรัชญาการศึกษาลัทธิบูรณาการนิยมเป็นปรัชญาการศึกษาที่พัฒนามาจากลัทธิพัฒนาการนิยม แต่มีจุดเน้นปรับปรุงแก้ไขให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเพราะการศึกษามีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากขึ้น จึงมีความเชื่อว่าโรงเรียนจะต้องพัฒนาสร้างระบบสังคมด้วยให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของโลกและวัฒนธรรม การจัดระบบสังคมจะต้องเป็นสังคมประชาธิปไตยไม่เอารัด เอาเปรียบ มีความเสมอภาค การจัดการศึกษามุ่งเน้นที่สังคม ครูต้องมีความสามารถในการจัดให้ชั้นเรียนเกิดฉันทมติเห็นพ้องต้องกันแต่ต้องมาจากการโต้แย้งอย่างเสรี การจัดการศึกษาและผลของการจัดการศึกษา จะได้รูปแบบใหม่ หลักสูตรใหม่ ความรู้ใหม่ และสิ่งต่าง ๆ จะสอดคล้องกับระบบธรรมชาติอย่างมีเหตุมีผลตามหลักของวิทยาศาสตร์

4. ปรัชญาอัตถิภาวนิยม พิจารณาโดยสรุปจากด้านภวัตถวิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา สรุปได้โดยเชื่อว่า ความเป็นจริงคือสภาวะที่มีอยู่จริง ที่มีอยู่จริงคือมนุษย์และเสรีภาพ มนุษย์มีอยู่ก่อนความเป็นมนุษย์ มนุษย์จะสร้างทุกสิ่งทุกอย่างให้แก่ตัวเอง มนุษย์จะกระทำทุกอย่างจะต้องมี “เสรีภาพ” ในการเลือกหรือตัดสินใจ หรือไม่เลือก “ความรับผิดชอบ” จึงต้องควบคู่กับเสรีภาพ สิ่งที่มีอยู่ในสังคมจะมีสิ่งที่ดีที่สุดที่ทุกคนเลือกเอง ความเป็นจริงจึงเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นจากสภาวะที่มีอยู่ ความรู้จึงเกิดขึ้นหรือเรียนรู้ตามแบบวิธีต่าง ๆ ความรู้มีลักษณะเป็นส่วนตัวไม่มีใครบังคับหรือ อาจจะเลือก หรือไม่เลือกก็ได้ มีความรับผิดชอบในความรู้ของตนเอง การหยั่งรู้จึงเกิดตามความรู้และ ความรับผิดชอบของตนเอง จะเป็นไปตามประสบการณ์และแนวทางดำเนินชีวิตที่ตนเองได้เลือก และวางแผนไว้ แนวทางด้านจริยธรรมไม่ยอมรับการมีพฤติกรรมที่ปฏิบัติตามกฎสัมบูรณ์ (Absolute Law) เพราะขาดเสรีภาพ คุณค่าทางจริยธรรม คือ คุณค่าที่เราเลือกขึ้นมาด้วยตนเอง ความสุนทรีย์ก็ เป็นของตนเองกำหนดคุณค่าตามความเห็นที่ได้พิจารณาเลือกจากความเสรีของตน

ปรัชญาการศึกษาลัทธิอัตถิภาวนิยม เชื่อว่า ความรู้เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแก่แต่ละบุคคล การจัดการศึกษามุ่งเน้นความเจริญงอกงามของแต่ละบุคคลมากกว่าการพัฒนาสังคม นักเรียนเป็นคนสำคัญหรือเป็นศูนย์กลาง นักเรียนมีสิทธิและอำนาจในการเลือกในสิ่งที่ตนเองต้องการเรียน ครูมีหน้าที่เป็นคนกระตุ้นสนับสนุนส่งเสริมให้นักเรียนรู้จักตนเองและมีความเข้าใจในความถนัด และความสามารถของตนเองและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ การจัดการศึกษาในโรงเรียนจะต้องมีความยืดหยุ่น ครูจะต้องส่งเสริมให้เด็กเห็นคุณค่าของเสรีภาพและเคารพสิทธิซึ่งกันและกัน มีความรับผิดชอบสูง และแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับนักเรียน

5. พุทธปรัชญา พิจารณาโดยรวมสรุปจากด้านภวัตถวิทยา ญาณวิทยา และคุณวิทยา สรุปได้โดยเชื่อว่า ความเป็นจริงเกี่ยวกับธรรมชาติของโลกและชีวิตนั้นเป็นธรรมที่มีอยู่จริงอย่างยิ่ง “ปรมาตมธรรม” ประกอบด้วยรูปธรรม ซึ่งเป็นสรรพสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่จริง สัมผัสได้ รับรู้ได้ มีคุณสมบัติเปลี่ยนแปลงคุณภาพได้ตามแต่มีปัจจัยมากำหนดเหตุ เกิดผล เจริญขึ้นหรือเสื่อม แปรสภาพได้เป็นตัวของตัวเองไม่ยึดติด และประกอบด้วยนามธรรม ได้แก่ ธรรมชาติที่ไม่ใช่รูปแต่สามารถรับรู้และไม่สามารถรับรู้ได้กับรูปธรรมประกอบด้วย จิต คือ ธรรมชาติที่รับรู้ อารมณ์ รู้จักคิด จินตนาการทำให้รู้แจ้งเห็นจริง เจตสิกคือธรรมชาติที่เป็นสิ่งปรุงแต่งจิตและนิพพานเป็นสภาพที่ปราศจากกิเลสตัณหาและอุปทานโดยสิ้นเชิง เป็นสภาพหลุดพ้นจากรูปธรรมและนามธรรม นั่นคือ สภาพจิตที่สะอาด สว่างสงบ เป็นสภาวะที่จิตบรรลุถึงได้ สรรพสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นจริงทั้งรูปธรรมและนามธรรมอยู่ในลักษณะอนิจจัง ได้แก่ ความไม่คงที่หรือความเปลี่ยนแปลง ทุกขัง ได้แก่ ความขัดแย้งของสรรพสิ่ง ความขัดแย้งเป็นปัจจัยให้เกิดความเปลี่ยนแปลง ความขัดแย้งทำให้เกิดทุกข์ และอนัตตา คือความไม่มีตัวตน เนื่องด้วยสรรพสิ่งทั้งหลายที่สัมผัสได้ มีสภาพเป็นสังขารปรุงแต่ง ประกอบกันแยกกันไม่ได้จนกว่าสังขารจะดับไป นิพพานจึงมีสภาพบริสุทธิ์ มีสภาวะเป็นอนัตตาของจิต การเรียนรู้ของมนุษย์ที่ใช้อยู่สัมผัสได้ตามสภาวะจำแนกเป็น 6 คู่ คือ 1) รูป - ตา 2) เสียง - หู 3) กลิ่น - จมูก 4) รส - ลิ้น 5) ความรู้สึกจากผิวหนัง - ผิวกาย 6) ธรรม - จิต เมื่อมีการสัมผัสได้ตามสภาวะและการสัมผัสจะเกิดความรู้และพัฒนาขึ้น 5 ซึ่งเป็นส่วนประกอบของมนุษย์ คือ 1 รูป (ร่างกาย) ซึ่งเป็นกาย (รูปธรรม) 2 เวทนา (ความรู้สึก) 3 สัญญา (ความจำ) 4 สังขาร (ทัศนคติ) และ 5 วิญญาณ (การรับรู้, และความคิด) ซึ่งเป็นจิต (นามธรรม) เมื่อรวมแล้วจึงเป็น 2 ส่วนประกอบใหญ่ เป็นการเรียนรู้ของรูปธรรม นามธรรมหรือรูปกับนาม ซึ่งเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตลอด ชีวิตของมนุษย์เป็นกระบวนการของการรับรู้ของสรรพสิ่งต่าง ๆ เป็น “ประสบการณ์” เมื่อมี ประสบการณ์ ก็จะเกิดความรู้ใหม่ อยากรู้ใหม่รู้เพิ่ม เกิดเป็นปัญญาแสวงหาความรู้ด้วย การแก้ปัญหา เพื่อให้เกิดปัญญาด้วยอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ ทุกข์ คืออะไร สมุทัย เหตุแห่งการเกิดทุกข์ นิโรธ การดับ ทุกข์และมรรค หนทางแห่งการดับทุกข์ ซึ่งมี 8 ประการ (มรรค 8) มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ได้ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขและเกิดการเรียนรู้ พัฒนาคุณภาพด้วยการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบดำเนินชีวิตโดยยึดถือทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) คุณค่าของชีวิตมนุษย์อยู่ที่สะอาด สงบ ใช้ปัญญา การสร้างคุณค่าของชีวิตด้วยการฝึกอบรมตนเองให้มีความสมบูรณ์พร้อมด้วยการใช้ศีล สมาธิ และปัญญา เกิดสุนทรียะทั้งกายและจิตใจ

ปรัชญาการศึกษาลัทธิพุทธศาสนานิยมเชื่อว่า การศึกษาเป็นการพัฒนารูป (ร่างกาย) เวทนา (ความรู้สึก อารมณ์) สัญญา (ความจำ) สังขาร (ทัศนคติ) วิญญาณ (การรับรู้ ความรู้ความคิด) ให้มีความเจริญ ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติสุข ไม่มีความโลภะ อยากได้ที่ไม่อยู่ในธรรมไม่เกิดโทษที่จะคิดร้ายต่อผู้อื่น ระงับโมหะให้มีสติยับยั้งชั่งใจ การจัดการเรียนการสอนอาศัยหลักให้นักเรียนได้รู้จักการฝึกฝนด้วยตนเองเพื่อแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบด้วยหลักอริยสัจสี่ เกิดการเรียนรู้ พัฒนากาย จิต

แสดงออกด้วยควมมีปัญญาใช้ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นกระบวนการเพื่อเป็นหลักในการจัดการศึกษา ก่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจ (ปริยัติ) สามารถนำไปใช้ปฏิบัติการจริงศึกษาตามสภาพความเป็นจริง ลงมือทดลองเพื่อให้เกิดปัญญา (ปฏิบัติ) และสามารถวิเคราะห์ได้ สังเคราะห์ได้ รู้แจ้งเห็นจริงเกิดปัญญา สะอาด สงบ (ปฏิเวธ) ครู อาจารย์ โรงเรียนจัดการเรียนการสอนดูแลเอาใจใส่นักเรียนด้วยหลักการที่วามนุษย์สอนได้และต้องสอนด้วยวิธีอธิบายให้เข้าใจ แจ่มแจ้ง ชัดเจน เร่งเร้าความรู้สึก ยั่วยุจิตใจให้ปรารถนาจะไปปฏิบัติจริง เร่งเร้าจิตใจให้เกิดความมุ่งมั่นและทำให้มีความรู้สึกร่าเริง เพลิดเพลิน ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ด้วยวิธีการจากปัจจัยภายนอก “ปรโตโมหะ” และโยนิโสมนสิการซึ่งเป็นปัจจัยภายในตัวตนของนักเรียนโดยยึดหลักความแตกต่างระหว่างบุคคลที่มีอิทธิพลต่อระยะเวลาของการเรียนรู้และการพัฒนา

สำหรับประเทศไทยปรัชญาการศึกษาที่ยึดถือปฏิบัติมาจะเป็นลัทธิพุทธศาสนานิยม รวมอยู่ด้วยกับลัทธิแนวคิดของปรัชญาต่าง ๆ เนื่องด้วยพุทธศาสนาซึ่งเป็นปรัชญาแม่บทได้มีอิทธิพลต่อความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลาช้านาน ทั้งในส่วนของชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมทางสังคมไทย ประกอบกับแนวคิดในบางส่วนของประเทศไทยใช้เป็นหลักจัดการศึกษาในขณะนี้ที่ดูเหมือนจะสอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาลัทธิพัฒนาการนิยมและปฏิรูปนิยมหรือบูรณาการนิยม แต่กลับเป็นว่าสิ่งเหล่านี้มีอยู่ในพุทธปรัชญาที่คุ้นเคยอยู่ใกล้ตัวกับคนไทยแต่ไม่เข้าใจอย่างลึกซึ้งเท่าที่ตนเอง

ปรัชญาการศึกษาเป็นปรัชญาที่ประยุกต์มาจากปรัชญาทั่วไป โดยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ซึ่ง กิรติ บุญเจือ (2522) ไพฑูรย์ สินลารัตน์ (2529) สจัด อุทรานันท์ (2532) และ อรุวดี รุจิเกียรติกำจร ได้ศึกษาไว้สรุปได้ดังนี้

สมัย	ปรัชญาทั่วไป	ปรัชญาการศึกษา
สมัยเก่าโบราณ	จิตนิยม (Idealism)	1. สารัตถนิยม (Essentialism)
เริ่มต้น	สัจนิยม (Realism)	1.1 แนวของจิตนิยม หรืออุดมคตินิยม (Idealism)
		1.2 แนวของสัจนิยม (Realism)
	นีโอ-ธอมิสซึม (Neo-Thomism)	2. นิรันตรนิยม (Perennialism)
สมัยกลาง	ปฏิบัตินิยม (Pragmatism หรือ	3. พัฒนาการนิยม (Progressivism)
การเปลี่ยนแปลง	Experimentalism)	4. ปฏิรูปนิยม หรือบูรณาการนิยม (Reconstructionism)
สมัยใหม่ปัจจุบัน	อัตถิภาวนิยม (Existentialism)	5. อัตถิภาวนิยม (Existentialism)
พัฒนาการทางสังคม		

ปรัชญาการศึกษาในกลุ่มต่าง ๆ มีพื้นฐานจากความเชื่อหรือแนวคิดด้านปรัชญาแตกต่างกันออกไป และเนื่องจากการศึกษาเป็นศาสตร์ประยุกต์ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่นักการศึกษาและนักพัฒนาหลักสูตรจะต้องศึกษาถึงแนวคิดต่าง ๆ ของปรัชญา เพื่อทำความเข้าใจ วิเคราะห์ เปรียบเทียบ แนวคิดของปรัชญาการศึกษาในกลุ่มต่าง ๆ มาเป็นหลักในการจัดการศึกษา

1. ปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม (Exsentialism)

ปรัชญาสารัตถนิยม มีแนวคิดหลักมุ่งเน้นการสอนเนื้อหาวิชาที่จำเป็นเน้นความรู้ทางวิชาการ ความเป็นระเบียบวินัยและการสืบทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมครูเป็นศูนย์กลางเน้นการอนุรักษ์วัฒนธรรมของสังคม ซึ่งเปรียบเทียบการศึกษาแบบนี้ได้ว่า “เป็นแนวทางที่นำไปสู่การอนุรักษ์วัฒนธรรมของสังคม” ซึ่งปรัชญาสารัตถนิยมมีรากฐานมาจากปรัชญา 2 กลุ่ม คือ ลัทธิจิตนิยม (Idealism) และลัทธิสัจนิยม (Realism) เนื่องจากปรัชญาทั้ง 2 ลัทธินี้มีความเชื่อพื้นฐานแตกต่างกัน ดังนั้นปรัชญาการศึกษาสารัตถนิยม จึงแยกพิจารณาออกเป็น 2 กลุ่มตามรากฐานของปรัชญาดั้งเดิมตามประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

1.1 ปรัชญาการศึกษาตามแนวของจิตนิยมหรืออุดมคตินิยม (Idealism)

1) แนวคิดทางสังคมและเป้าหมายการศึกษา ปรัชญาสารัตถนิยมตามแนวของลัทธิจิตนิยมหรืออุดมคตินิยม มีแนวคิดเชื่อว่าจิตเป็นส่วนสำคัญที่สุด มนุษย์อยู่ในโลกแห่งจิตหรือเป็นนามธรรม ความรู้หรือความจริงจึงเกิดจากการคิดการหยั่งรู้เป็นสำคัญ บุคคลเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และเป็นเครื่องมือของสังคม ดังนั้นบุคคลจะต้องอุทิศตนเพื่อสังคมที่ตนเองอาศัย นอกจากนั้นยังมีความเห็นว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดที่สังคมพึงกระทำคือ การสะสมหรืออนุรักษ์มรดกของสังคมไว้ให้คนรุ่นต่อไป และช่วยสืบทอดวัฒนธรรมสังคมให้คงอยู่ต่อไป ดังนั้นเป้าหมายทางการศึกษาตามความเชื่อดังกล่าว ตามทัศนะของนักปรัชญากลุ่มนี้ จึงมีความเห็นว่า โรงเรียนจะต้องถ่ายทอดความรู้พัฒนาคุณธรรม รักษาและถ่ายทอดซึ่งคุณธรรมของสังคมในอดีตให้คงอยู่ตลอดไปยังบุคคลรุ่นต่อ ๆ ไป สิ่งใดก็ตามที่สังคมยอมรับว่าเป็นสิ่งที่เป็นความจริง หรือเป็นสิ่งที่ดีงามแล้ว โรงเรียนหรือสถานศึกษาจะต้องถ่ายทอดสิ่งนั้นไปสู่รุ่นลูกรุ่นหลานต่อไป

2) ลักษณะผู้เรียน มีความเชื่อมั่นว่า ผู้เรียนเป็นบุคคลที่มีความรู้สึกรู้คิดที่จะเป็นเช่นนั้นสิ่งนี้ได้ ดังนั้นถ้าหากผู้เรียนได้รับการอบรมสั่งสอนที่เหมาะสม ก็จะเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์ตามที่ต้องการได้ ดังนั้นหน้าที่ของนักเรียนก็จะต้องเลียนแบบจากครูโดยครูเป็นต้นแบบ และศึกษาเล่าเรียนในรายวิชาต่าง ๆ ตามที่ครูกำหนดหรือครูเห็นว่าดี โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายวิชาที่เกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยา นอกจากนั้นนักปรัชญากลุ่มนี้ยังมีความเชื่อว่าโดยธรรมชาติของผู้เรียนที่แท้จริงแล้วผู้เรียนจะเป็นผู้ที่ต้องทำดีที่สุด เพื่อจะทำให้ตนเองเป็นคนที่มีความสมบูรณ์มากที่สุด

3) ลักษณะครูผู้สอน เป็นบุคคลที่มีความสำคัญที่สุดในกระบวนการทางการศึกษา เพราะครูเป็นผู้ที่เป็นแบบอย่างหรือต้นแบบของนักเรียน และเป็นสัญลักษณ์ที่นักเรียนจะต้องทำตัวให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นครูจะต้องทำตัวให้ดีที่สุด และจะต้องพยายามฝึกนักเรียนให้เป็นคนที่มีอุดมการณ์ตามที่ต้องการ ครูเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของผู้เรียนและของสังคมนั้น

4) ลักษณะของหลักสูตรหรือเนื้อหา เป็นแบบเนื้อหาวิชา หลักสูตรจะต้องเน้น การศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ สิ่งดีงามของชุมชนตนเอง และประวัติบุคคลสำคัญ โดยถือว่า ประวัติศาสตร์จะช่วยให้ผู้เรียนได้เข้าใจสังคมและชีวิตภายในสังคม ส่วนการศึกษาเกี่ยวกับ มานุษยวิทยาจะช่วยให้เข้าใจมนุษย์ได้ดีขึ้น

5) หลักการจัดการเรียนการสอน ส่วนใหญ่จะใช้วิธีการบรรยาย อภิปราย และ ทำตามตัวอย่างที่มีอยู่ สอนเนื้อหาและวิธีการเดิม ๆ ที่มีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาตั้งแต่อดีต

6) โรงเรียน เน้นมาตรฐานการศึกษา เคร่งครัดระเบียบวินัย ถ่ายทอดวัฒนธรรม

7) บทวิจารณ์ 1) นักปรัชญากลุ่มนี้แยกร่างกายและจิตใจออกจากกัน ซึ่งผิดจาก สภาพความเป็นจริงของสังคมซึ่งไม่สามารถแยกได้ 2) ไม่คำนึงถึงประสบการณ์เดิมของผู้เรียน ความแตกต่างของผู้เรียน และไม่สนใจความต้องการของผู้เรียน และสอนในสิ่งที่ผู้สอนอยากสอน ความเป็นจริงแล้วถึงแม้ความรู้หรือข้อความรู้ทุกอย่างไม่ได้เกิดจากประสบการณ์ทั้งหมดก็ตาม บางส่วนเกิดจาก ข้อค้นพบ และสิ่งที่ไม่ควรมองข้ามว่า ผู้เรียนทุกคนมีความรู้และประสบการณ์เดิมที่ต่างกันไป ความต้องการของผู้เรียนแต่ละคนก็แตกต่างกัน 3) การตั้งจุดประสงค์และเป้าหมายของการศึกษาของ นักปรัชญากลุ่มสารัตถนิยมนี้เป็นสิ่งที่สูงเกินไป เพราะโดยธรรมชาติแล้ว มนุษย์ไม่สามารถจะกระทำ อะไรที่สมบูรณ์แบบที่สุดได้ทุกอย่าง 4) การจัดการศึกษาในแนวทางของปรัชญากลุ่มจิตนิยมจะเป็น แนวทางนำไปสู่ระบบเผด็จการทางการศึกษาได้ 5) การให้การศึกษานี้เน้นด้านมานุษยวิทยาแต่เพียง อย่างเดียว ส่งผลให้ไม่มีการยอมรับความก้าวหน้าของกลุ่มวิทยาศาสตร์หรือความเปลี่ยนแปลงทาง เทคโนโลยีได้

1.2 ปรัชญาการศึกษาตามแนวของสังคมนิยม (Realism)

1) แนวคิดทางสังคมและเป้าหมายการศึกษา ปรัชญาสารัตถนิยมตามแนวลัทธิ สังคมนิยม เชื่อว่าวัตถุเป็นสสารจริงแท้ในตัวเอง ความรู้หรือความจริงจึงเกิดจากการสัมผัสหรือมี ประสบการณ์กับสิ่งนั้น ๆ นโยบายทางสังคมมีลักษณะใกล้เคียงกับลัทธิจิตนิยมซึ่งเน้นการอนุรักษ์ วัฒนธรรมอันเป็นมรดกของสังคมเช่นเดียวกัน แต่มรดกทางสังคมในทัศนะของนักปรัชญากลุ่มนี้ จะหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์จะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติ ดังนั้นเป้าหมาย การการศึกษาตามแนวคิดสารัตถนิยมกลุ่มสังคมนิยมนี้เพื่อค้นหาความจริงต่าง ๆ ที่มีอยู่ และเพื่อขยาย ความจริงและผสมผสานความจริงที่รับรู้แล้วไปยังคนรุ่นต่อไป โดยเฉพาะความรู้เกี่ยวกับชีวิตทั่วไป